

BENKŐ KRISZTIÁN

„TZIGÁN DALLOK MAGYARÍTTVA”

Nyelvi kozmopolitizmus Weöres Sándor *Psychéjében*

*Menni csak, menni mindig,
otlenni mindenütt,
négy égtáj légtornásza
lengni a hold-gyűrűn*
CSOÓRI SÁNDOR

*Megyek velük. S ez semmit nem jelent.
(Mit számít felhőjátzsma közt az én?)
Északra, délre. Fénylőn és sötéten.
Erő nélkül, pompával, könnyedén.*
KARAFIÁTH ORSOLYA

■ A császárváros kikoszarozott rendőrmisztere 1813-ban azzal rágalmazta meg Lónyay Erzsébetet, hogy „magát Transsylvania fejedelemnőjének s grófnőnek jogtalanul nevezi, közönséges cigány kalandornő” – olvashatjuk Weöres Sándor *Psychéjének* egyik fiktív paratextusában, az Acházt Márton-féle *Magyar asszonyok arcképcsomók*ának fejezetében (Weöres 253–254). Az 1971-es *Utószó* némileg pontosítja a származás körüli félreértéseket: „a Habsburg uralkodók, Erdély bekebelezése után e családnak csak nemességét ismerték el (...) Psyché anyja egy cigánylány fattya, Nyíri Borcsa, kit az egyik Mailáth gróf saját gyermekének tekintett, és örökbe fogadott, így lett belőle Mailáth Borbála grófnő; cigány részről állítólag Szindel cigánykirály leszármazottja, királykisasszony” (Weöres 263). Bár az „életregény” állomásai közt nem találjuk Erdélyt, mégis e rövid megjegyzések sokat megidéznek a cigányság és magyarság sorsának összefonódásából a 19–20. századi Erdély történelmében.

Nyelvi pluralizmus

■ A származás fikciójának kulturális és nyelvi többretegűsége és a bolyongás évei során bejárt állomások egyaránt magyarázzák Psyché költészetének többnyelvűségét. A magyar anyanyelv mellett hatással voltak

rá a romani nyelv egyes változatai. Az „Asszony-évek” korszakának költeményeit a *Tzigán dallok magyaríttva* című hat rövid énekből álló ciklus indítja, melyet Zedlitz báróné így vezet be: „Aprótska s nagy lány koromban Miskoltzon s a Bodrog mellyékin tzigánoktól számlálatlan notát tanultam, néhányra még mostan is emlékezem. Ollyikat tzigán nyelvből át ültetém magyarra” (Weöres 103). Milyen cigány hagyományok lehettek hatással Lónyay Erzsébet költészetére? Az életrajzi fikció szerint egyaránt megismerkedett a romungró kultúrával mostohaapja, a virtuóz zenész romantikus mítoszát beteljesítő Bihari János személyében, és az oláh-cigány kultúrával Miskóczi Tódor, a világgjárt utazó révén (Weöres 264–265; vö. Bencsik 78). Psyché gyerekként franciául is tanul, francia nyelven ír verset (*Frantzúz leçon közepett*) vagy magyar nyelvű költeményének ad francia címet (*La pleureuse, Les situations ne sont pas toujours simples*); németül versel a regensburgi zárdában töltött időszak után (*Die taube Priorissa*), németül olvasó vőlegénye vagy Eichendorff tiszteletére (*Zedlitz Miksa báróhoz, Strahlensplitter, Die winzige Flamme*), németből és angolból fordít magyarra (*Göthe úr után, Jos. Ch. von Zedlitz után, Shelley után*).

A hozzá eljuttatott kéziratot piros tintával írt megjegyzéseiben (Weöres) Toldy Fe-

renc két mozzanatot emelt ki Psyché idegennyelv-használatára vonatkozóan: egyrészt kifogásolta, hogy „magyar honleány miért ír német verset”, másrészt a magyar nyelvbe kevert idegen szavakat nehezményezte, mert ezek hatására a „vers se milyen nyelven sincs” (Weöres 274–275). A későbbiekben látni fogjuk, hogy Psyché válaszában (*Toldy Ferencz Úrhoz*) Weöres mesterien reflektál annak a Schedel-Toldynak a Doppelgänger-jellemére, aki német anyanyelvű léte a magyar romantika nacionalizmusához asszimilálódott. „Ugyanaz a tudós, aki rendkívül sokat kapott egykor a magyarországi német nyelvű íróktól, – írja Toldy monográfiája – a magyar nyelvűsége szorítóközi irodalomtörténet lezárt sorompóival maga is nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a hazai íráskultúra nyelvi főirányaként bemutatott hagyomány számíton mindinkább az egyetlen érdemleges iránynak, másnyelvű termékei letérésnek, képviselői eltévelyedőknek minősüljenek” (Dávidházi 145). A német romantika (Hölderlin, Eichendorff) iránti fogékonysága révén Weöres a 19. századi magyar irodalom legjelentősebb alakjaival állítja egy sorba Lónyayt, gondoljunk Jakob Böhme hatására Kisfaludy Károly *Aurorájában*, Schlegel ihletésére Kölcseynek és Vörösmartyknál vagy Heinrich von Kleist és Ungvárnémeti Tóth László alkati rokonságára – különösen mivel ezt az odafordulást Psychénél nem kíséri a Goethe előbbvalóságát elismerő apológia: „Goethe előtt meg-hódolok. De ama nyomorúlt eszelősnek rongyolt Lyrája, tsak azt vágyám hallnom” (Weöres 61).

A „piros tintás megjegyzések”-ben mégis előfordul, hogy miután Toldy a költőnő szemére lobbantja, hogy német nyelvű verseket ír, a következő mondatban maga is kényelmesen vált egyik nyelvről a másikra egyetlen mondaton belül: „Ámbátor ez németül is csak derber Witz, kein Gedicht” (Weöres 275). A túlzott nyelvkeveredés példaként Toldy a *Levél Cousinomnak Újhelre* című költeményt kommentálja, melyben az idegen nyelvi hatásokat a bécsi emigráció magyarozza („Bözséd, die in Wien Elise wurde, / Die schwarze ungarische Comtesse” – Weöres 64). A kultúrák és ezál-

tal a nyelvek közötti kölcsönviszony hatása nemcsak a nyelvkeverésben mutatkozik meg – itt Weöres egy evidens nyelvtörténeti jelenséget használ fel a költői nyelv alakításában –, hanem abban is, hogy paradox módon az idegen környezet nagyobb eséllyel erősíti meg a nemzeti identitást, mint a hazai – idegenné kell ahhoz válni egy másik országban, hogy a saját hovatarozás (ungarisch) tudatosodjon. A *Levél* egy pontján a külföldön (kisebbségben) tudatosodott nemzeti identifikációt kifejezendő a bájos grófnő még egy purista nyelvi fordulatra is ragadtatja magát: „gondold-el bétsi vízmósós / Árnýékszékeken magános tomporom” (Weöres 64. – kiem.: B.K.). Hasonlóan egy életrajzi többnyelvűségét teszi hitelesebbé a „hajdani költőnő” megalkotója, amikor Psyché gyermekkori élményeinek felidézésekor (*Emlékezés. 1820*) az őt akkor ért cigány nyelvi hatásokat is belekeveri a mondataiba: „ne vakerel, nákhodra khárom, s ott hagytam. [...] Más cigán csaj lón Fatuma, nem én; pedig ha meg-rabolta vólna tudatlan kívánczozásomat, lubnyi kamel, murus kurel” (Weöres 127).

Talán valóban kissé öncélúvá válik a nyelvi karnevál az *Epistola ennen magamhoz* című költeményben:

„Meg annyi társaság, meg annyi tánczolás,
Könnyű hintó, ló futtatás, *Ball, haute volée*,
Spanyol ügetés, por és sár, *Audienz*, mosoly,
– *La bella!* – *bouquet, bonbon, liquer* és *tête*
à *tête*,

Gyalázat, sírás, *Schleier, Maskarade* után
Magúra rengetegében.

(...) Hálám a kegyes

Tapintatért, *Hochwohlgeborene Dame*, hogy
Oly részt vevőn meg-kérdi: Ki tette? (...)

Ki *mitmacholta* vélem e fattyú magzatot,
Honnét tudnám? Szeretek mindenkit egy
gyanánt.

Részvétje, *carissima Donna*, meg-ható”

(Weöres 75–77. – kiem.: B. K.).

Ezekben a sorokban a magyar nyelvű mondatokba egyaránt kerültek német, francia és olasz szavak és kifejezések: a sokszí-

nőség a társaság kedvéért bármilyen nyelven társalgó nagyvilági kurtizán pózát túlozza el. A mondatszerkezetből szinte kilépett, Amade László ős-dadaista sorait is felidéző szóhalmok mellett azonban mindvégig megmarad a magyar mondatszerkezet, melybe akár tautológia kárán is szervesen beépülnek a barbarizmusok („Ki *mit*macholta *vélem*”). Azzal már a romantikus nyelvbölcsélet jelentős alakja, Wilhelm von Humboldt is tisztában volt, hogy egy „befejezett organizáció” állapotában lévő nyelv „már összes funkciójának birtokában van, szabadon használva azokat, s voltaképpen szerkezetében ezen túl többé nem változik” (Humboldt 37–38.), vagyis az idegen szavak használata a nyelvet nem rontja vagy károsítja, legföljebb ízlésbeli kérdés. Nem zárható ki ugyanakkor, hogy Weöres beépítette Psyché nyelvfölfogásába annak az újgrammatikus Hermann Paulnak az elgondolásait is, aki a nyelv és a nemzeti világkép egymásrautaltságának humboldti kollektivizmusával némileg vitázva az egyéni nyelvhasználatot is vizsgálta: *A nyelvtörténet alapelveiben* (1880) írja, ha abból indulunk ki, hogy „csak egyéni nyelvek léteznek, [...] elmondhatjuk, hogy folyamatosan nyelvkeveredés zajlik le, mihelyt két személy egymással társalogni kezd” (Paul). Maga Psyché is kifejti teoretikus nézeteit saját költészet-felfogásáról az ifjú irodalmárok és Kisfaludy Sándor társaságában elköltött vacsorán. A hétköznapi nyelv sokféle változatához (dialektusok, szubkulturális szlengek) hasonlóan „lehetséges valamely Prosai vagy Poetai hatalmas Lingua, mellyben az édes consonantiákat érdes dissonantiák válnának, az eggyyszerű világos beszédet mesterkedések, homályok, póriasságok, idegen szavak, piszkok tarkáznák: legyen a Poetai nyelv sokregisteres Orgel!” (Weöres 169).

Nemzet, nyelv, transzgresszió

■ A magyar irodalomtörténet-írás atyjának bírálatára Lónyay Erzsébet 1829-ben költeményben válaszolt:

Tisztelt Öcsém, Uram, felrója nékem,
Hogy versimben nincs honleányi tűz,
Mídon egyéb hév bővíben vagyon;

S hogy tiszta szép magyar beszéd helett
Olly maccheroni, quodlibet a Lyrám,
Qui n'est pas sérieuse. Ja wohl, Herr
Schedel,

Ich bin seit tausend Jahren schon Ungarin,
Darum bin ich nicht mehr so patriotisch,

Wie Sie, Herr Schedel. Magyar századok
Kohójában forrott s ájult a vérem,
Hazámat mint természetes leget
Szívom, nem érzem, s róla hallgatok.
De honfiú buzgalmát tisztetem,
Antúl inkább, mert új és feltörő,
S én könnyelmű vagyok, nyíltan bevallom,
Öcsém Uram bocsájtja-meg nekem.
(Weöres 113-114.)

Psychének a Mailáth gróffal való – korábban idézett – rokonsága azért is figyelemre méltó tényező, mert rávilágít a német nyelv és kultúra iránt a „hagyaték”-ban megmutatkozó nyitottságra. Weöres irodalomtörténeti alaposágának ismeretében feltételezhetjük, hogy itt maga is a Mailáth és Toldy Ferenc közötti szemléletkülönbségre játszott rá. A *Magyarische Gedichte* (1825) szerzőjének, Mailáth Jánosnak a családjához történt odakötés ugyanis hozzájárul ahhoz, hogy jobban értsük Psychének a Toldy bírálatára 1829-ben adott *Válaszát*: míg ugyanis Mailáth János említett antológiájában felvett magyarországi latinul és németül verselő szerzőket is, addig – az egyébként német anyanyelvű – Toldy a kettejük közötti ellentétet felnagyítva „sietett kifejezni megbotránkozását a németül verselő magyar szerző hazafiatlanságán” (Dávidházi 145). A *Toldy Ferencz Úrhoz* című versben a költő többször nyelvet vált: a kifogásokat szándékosan idegen szavakkal összegzi („maccheroni, quodlibet”); majd olyan nyelvet választ – mintegy a kommunikáció bármely résztvevője számára fölnyit jelentő közeg kerülése végett –, a franciát, amely egyiküknek sem anyanyelve; ezután a bíráló anyanyelvére áttérve és Toldy eredeti nevét kétszer ironikusan hangsúlyozva saját magyarságát a nemzet korával egyidősnek nevezi; végül saját anyanyelvén, magyarul kér bocsánatot a német Schedeltől, amiért nem elég magyar. Már ebből a nyelvhasználati

gyakorlatból is körvonalazódik, hogy Psyché nyelvválasztásainak motivációját tévedés lenne az opportunista és kétszínű asszimilációban keresni – magatartása inkább azt a mentalitást jelzi előre, amely az erdélyi cigányság 1990-es szerepvállalását jellemezte, amikor az ország többségi románságával szemben a magyar anyanyelvűekkel vállalt közösséget. Lónyay olykor szándékosan a meg nem értettség kedvéért vált nyelvet, német társaságban magyarul szólal meg (Weöres 141). Amikor a siket Beethovennel próbál kommunikálni („Ezt félig németül, / Félig magyarul mondtam, így s úgy se hallá” – Weöres 66.), akkor Weöres a zene nyelve és a siketek által megértett gesztusnyelv közötti összefüggésekkel a 18. századi nyelvtudomány univerzális grammatika témájában végzett kutatásaira is utal (vö. Neumer 83.), Psyché nyelvi kozmopolitizmusát azonban sokkal inkább a transzgresszió motiválja, mint a Babel tornyának felvilágosult újraépítési kísérlete. Provokatív párbeszédet olvashatunk a feltehetően a korai könyveit még németül író, „legnagyobb magyar”-ral identifikálható Szécsényi Stefi és Lónyay Erzsébet közös táncának jelenetében is: „Gavotte Partnerem Szécsényi Stefi. Szokása szerént setéten, gyanakodva néz reám: – Du siehst so melancholisch, schwarze Zigeunerin, was fehlt dir? Bist du wieder verliebt? – Felelém: Ah, je suis déjà une chatte vieille et savante, s ha én szerelmes vólnék, te azt észre vennéd, és ne dájcsolj nekem, tudsz te hajdúbagosúl is (...) du schäbiger Öst'reicher” (Weöres 142–43).

Psyché újra a közös nyelv hiányát demonstráló francia mondattal válaszol a származását – németül – nem anyanyelvével, hanem etnikumával azonosító („schwarze Zigeunerin”) gavottepartnernek, majd kuruco indulattal („schäbiger Öst'reicher”) kéri számon a magyar nyelv használatát, egyúttal a kuruc szó etimológiai kétértelműségével is eljátszva („je suis une chatte”).

A költő legszubverzívebb gesztusa egy cím nélküli, romantikus töredék:

Maximilian fiamnak ,
Sohse voltam édes anynya,
Csak fás kedvű megszüljője,

Csak doboz, honnét kivették.
Attya faragjon belüle
Osztrákot, csehet, polákot,
Én nem pofozom magyarrá,
nem szöllok belé

Látom, ugrál, szinte forr:
Die Husaren! Die Betyaren
In der Puszta! Terringette,
O wie schön, da lebt die Freiheit
Heldentum und

Most Árpádért lelkesül,
A magyar Originalban
Olvassa Zalán Futását.

Én is kezdtem, abba hagytam,
Inkább Byront ángluszul

Vén dajkája oktató
Nélkülem a magyar nyelvre,
Fiam mondja: Dajkanyelvem.
S a Németre: Meine Muttersprache.
Úgy kell nékem

(Weöres 112)

A gyermekei nevelése iránt közömbös anya nihilizmusának kétértelműségére éppen annak a Byronnak az említése világíthat rá, akihez a vers beszélője saját vallomása szerint a nemzeti eposz olvasását abbahagyva fordult. Julia Kristeva hívta fel rá a figyelmet, hogy Byron *Childe Haroldjának* mottója a francia Fougere de Monbron *A Kozmopolita avagy a Világpolgár* (1750) című könyvéből származik, aki éppen a dühös világpolgárságát kielégítő világkalandozás tanúságaként jutott el a sajátához való visszatérés bűnbánó patriotizmusához: „Gyűlöltem a hazámat – írja Monbron –, de a többi nép, akik közt éltem, oly pimasz volt, hogy végül megbékéltem a sajátommal” (vö. Kristeva 155–156). A házasságból következő részleges nyelvcserre járult hozzá – Derrida kifejezésével – az anyanyelvben való „neurotikus lakozás”-hoz: „az uram számtalanszor kére, folytatnám a versificálást németül, mert ő nem sokat ért magyarul. Talám épp ez gátolt, nyelvet kellenék váltanom, s ha én anya nyelvemről letérnék, in-

kább cigánul költnék értelmes kusipé zsilvéket, mint németül culturált Kränzcheneket. Most akár befagyott ér, nem csergedezek” (Derrida 88-89; Weöres 136).

Weöres Sándor *Psychéjében* a nyelvek használatának az eddigi értelmezésekben

kevésbé méltányolt összetettségéből izgalmas és eredeti nyelvbölcseleti felfogás bontakozik ki, mely termékeny szempont lehet az időnként ugyancsak túlzó germanizálással megvádolt költő lírájának az értelmezésében.

■ IRODALOM

- Bencsik Gábor: Cigányokról. Magyar Mercurius, Bp., 2008.
 Dávidházi Péter: Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet. Akadémiai–Universitas, Bp., 2004.
 Derrida, Jacques: A másik egynyelvűsége avagy az eredetprotézis. (Ford. Boros János – Csordás Gábor – Orbán Jolán). Jelenkor, Pécs, 1997.
 Humboldt, Wilhelm von: Válogatott írásai. (Ford. Rajnai László). Európa, Bp., 1985.
 Kristeva, Julia: Önmaga tükrében idegenként. (Ford. Kun János Róbert). Napkút, Bp., 2010.
 Neumer Katalin: Gondolkodás, beszéd, írás. Kávés, Bp., 1998.
 Paul, Hermann: Prinzipien der Sprachgeschichte. Max Niemeyer, Halle, 1937.
 Weöres Sándor: Psyché. Egy hajdani költőné írásai. Magvető, Bp., 1980.

SZERB ANTAL ÉS AZ ERDÉLYI MAGYAR IRODALOM

■ A *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* zárókötetében – híven az első kötetből kialakított koncepcióhoz – ott szerepel egy szócikk, amely a műfaj tényszerűségéhez igazodva, összefoglalja mindazt, amit Szerb Antal és az erdélyi magyar irodalom kapcsolatáról tudni illik. Most azonban egy másik alkalom teszi indokolttá a téma újrafelvételét: Poszler Györgynek, az 1973-ban megjelent Szerb Antal-monográfia szerzőjének születésnapja. Ez a könyv egyébként a lexikon-szócikk alap-bibliográfiájához tartozik: szerzője a Szerb Antal-életműben elfoglalt rangjának megfelelő mélységben és részletességgel elemzi az *Erdélyi Helikon* pályázatán első díjat nyert, majd az Erdélyi Szépművészeti Céh kiadásában 1934-ben megjelent s azóta a magyar irodalomról valaha is megírt összefoglaló művek között előkelő helyet elfoglaló *Magyar irodalomtörténet*.

Poszler György Szerb Antal-monográfiájának megjelenése óta azonban egyrészt hozzáférhetővé vált néhány fontos dokumentum a *Magyar irodalomtörténet* születésének és további sorsának körülményeiről, másrészt Poszler György a mű korabeli fogadtatását is feltárva, főképp a magyar irodalom

akkori világnézeti arcvonalainak ismeretében érthetően sarkítottan kétpólusú magyarországi visszhangra koncentrált, s könyvében csak néhány utalás és lapalji jegyzet erejéig jutott hely az erdélyi visszhangnak, amely pedig fontos a pályázatot előhívó és a mű további sorsát is szerető figyelemmel kísérelő szellemi közeg ismerete szempontjából.

Amikor annak idején a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* koncepciójának megalkotói fontosnak tartották, hogy az ilyen típusú szócikkek a lexikonba bekerüljenek, az erdélyi és a csonka-magyarországi magyar irodalomnak a határokon is átívelő egységét, összetartozását kívánták tudatosítani az akkori román kommunista kultúrpolitika – adminisztratív eszközökkel is érvényre juttatott – szellemi határázár-koncepciójával szemben. Ezt szolgálták az olyan lexikon-szócikkek, mint az *Ady Endre emlékezete*, az *Arany János emlékezete* vagy a cenzúra által már megjelenésében megakadályozott második kötetben az *Illyés Gyula és a romániai magyar irodalom*, s ebbe a sorba tartozik a zárókötetben olvasható Szerb Antal-szócikk is (*Szerb Antal és a romániai magyar irodalom*. In: *Romániai magyar irodalmi lexikon*.

Köszöntjük a nyolcvanéves Poszler Györgyöt

Erdélyi Múzeum-Egyesület – Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2010. 5/1. kötet. 512–514.), amelynek alapján az alábbiakban felelevenítjük Szerb Antal *Magyar irodalomtörténete* keletkezés- és fogadtatástörténetének néhány mozzanatát.

A budapesti Vas utcai gimnázium magyar–angol szakos tanára a marosvécsi Helikon által 1930 júniusában meghirdetett magyar irodalomtörténeti pályázatra írott *Magyar irodalomtörténet* révén került az erdélyi magyar irodalmi élet érdeklődésének középpontjába. A pályázat kiírása szerint a bevezetőt, az egész irodalomtörténet részletes vázlatát, valamint az Eötvösről és Adyról szóló fejezetet kellett beküldeniük a pályázóknak, akik között ott volt az egyelőre „Invitis nubibus” jelige alá rejtőző Szerb Antal is. A Helikon által felkért bíráló bizottság (Makkai Sándor, Molter Károly és az elnök: Babits Mihály) a Helikon íróinak hetedik marosvécsi összefoglalóján, 1932. aug. 5-én előterjesztett jelentésében egyetértőleg ezt a jeligés pályázatot érdemesítette díjazásra, s Szerb Antalnak ítélte a 30 000 lejes díjat, amelyhez a könyv megjelenésekor a 100 000 lejes pályatétlen felül a Kuncz Aladár hagyatékából származó 30 000 lejes jutalom is hozzájárult.

Gál Istvánnak egy Molter Károlyhoz írott leveléből (kelte 1932. febr. 11., közölte Marosi Ildikó az általa sajtó alá rendezett *Molter Károly levelezése* II. kötetében. Argumentum – Polis, Bp. – Kvár, 2001. 247.) tudjuk, hogy a pályázatra Szerb Antalon kívül Juhász Géza és Simándy Pál is készült beadni a kért fejezeteket, s Gál Túróczi-Trostler József részvételére is számított, végül azonban csak Juhász Géza – és mellette Baránszky Jób László – pályázott. A bírálók a pályázatokat csak a jelige említésével értékelték, a pályázók nevét Marosi Ildikó adja meg (i. m. 440–441.)

Babits elemzésében így foglalta össze a nyertes pályamunka érdemeit: „...az »Invitis nubibus« jeligéjű mű kivált a múlt irodalmára vonatkozólag hoz új szempontokat, s irodalmunk jelenségeinek új csoportosításával kísérletezik, mindig gondolatébresztően, még ahol nem is teljesen győz

meg. Ez a mű inkább intuitív, mint tudós hajlamú szerzőre vall, akinek mindazonáltal tudományos képzettsége és esztétikai műveltsége is kellő szinten áll. De e műveltségét a szerző egyáltalán nem fitogtatja: azt inkább csak sorai mögül érezzük. Előadása rokonszenvesen egyszerű s a nagyobb közönség számára is élvezhető; sok lendület és közvetlenség van benne.” (Idézi Poszler György: i. m. 147; Molter Károly és Makkai Sándor lektori véleményét az Erdélyi Helikon közölte 1932. 442–457.)

A *Magyar irodalomtörténet* két kötetben, Makkai Sándor előszavával, az Erdélyi Szépmíves Céh 86–87. kiadványaként, VII. sorozatának 20–22. könyveként 1934-ben jelent meg. Addig azonban el kellett készülnie a teljes műnek, s az Erdélyi Szépmíves Céhnek meg kellett küzdenie a kiadás anyagi gondjaival is.

A Helikon magyar irodalomtörténeti pályázatának részleteit Marosi Ildikó már évekkel *A Helikon és az Erdélyi Szépmíves Céh levelesládája. 1924–1944.* (I–II. Kriterion, Buk., 1979.) kiadása előtt, *Egy pályázat dokumentumaiból* című összeállításában feltárta (*Igaz Szó* 1970/1. 109–128.), s az általa idézett dokumentumok ma már ott és az általa a kilencvenes években sajtó alá rendezett Molter-levelezés II. és III. kötetében, bőséges jegyzetanyag kíséretében, mind hozzáférhetőek. Ennek ellenére talán hasznos lesz a történeteket itt összefoglalni.

Molter Károly és Makkai Sándor 1933 júliusában kapták kézhez a teljes kéziratot, amelyet minden bizonnyal Szerb Antal vitt magával a nyolcadik marosvécsi Helikon-találkozóra és adott át személyesen. A két lektor 1934 januárjára készül el, Szerb kérésnek megfelelően, minden részletre kiterjedő, konkrét szöveghelyekhez is kötött véleményezésével. Ezekről a Makkai Kovács Lászlónak 1934. január 20-i levelében foglaltak (Helikon-levelesláda. I. 411–413.) alkothatunk képet, amely szerint Molter sokkal inkább magáévá tette a szerző koncepcióját, a „szép egyoldalúságok”-kal együtt, Makkai azonban egyrészt emlékeztetni kívánt arra, hogy a pályázat eredeti elgondolása szerint „...ha az Erdélyi Helikon írat irodalomtörténetet, a kisebbségi irodalom és a

kisebbségi olvasó, sőt eredeti gondolatunk szerint a kisebbségi tanulóifjúság – döntő szempontok!” (i. m. I. 411.), másrészt ő, amint maga írja, „az odiónus, szűk felfogású, egyoldalú és erdélyi szempontot” kívánta képviselni: „...bármennyire érdekesek és modernek is Szerb Antal szempontjai s szellemtörténeti képei, a tradíciónak egy olyan fontos vonala hiányzik belőlük, mely a magyar szellemterületek sajátos összefüggéseit mutatná meg, s így éppen Erdélyt is, amely e könyvben határozottan mostohán van kezelve s idegenül, lényegében megértetlenül, epizódyszerűen jelenik meg...” E kifogásai ellenére összegező Makkai értékelése is egyértelműen pozitív: „Mert a maga nemében kétségtelenül kiváló munka... Ami a legfontosabb: a korokról és írókról alkotott képek, ítéletek magvas, döntő jegyzése, a helyük súlyos kijelölése minden esetben kitűnő, megbízható, találó, néha egyenesen felfedezésszerűen meglepő, mert ösztönünkben érzett megerősödést tesz véglegessé.” (i. m. I. 412–413.)

A könyv 1934-es könyvnapji megjelenésig nyilván nagyon rövid volt az idő ahhoz, hogy a Makkai kívánta szempont szerint Szerb Antal átdolgozhatta volna a kéziratot. Mint ahogy arra sem került sor, amit Kovács László – a kiadás anyagi szempontjaival érvelve – kívánt, hogy a szerző a kész kéziratot nem kevesebb, mint 15 ívvel rövidítse le. (1934. ápr. 4 – ápr. 13. közötti levélváltását Szerb Antallal ugyancsak Marosi Ildikó közölte (i. m. I. 423–430.) Szerb Antal inkább vállalta, hogy lemond a megígért honorárium egy jelentős részéről (30 000 lejről), így a könyv a tervezett időre, az 1934-es könyvnapokra tényleg megjelent.

Szerb Antal önzetlensége a következőkben valószínűleg anyagilag is kamatozott, hiszen a pályázati kiírás zárókiegészítése szerint míg az első kiadás joga természetesen az Erdélyi Szépművés Céhét illette, „...a további kiadás joga a szerzőé” (idézi Marosi Ildikó: *Igaz szó*, 1970/1. 113.). Más forrásból tudjuk, hogy az Erdélyi Szépművés Céh könyveinek magyarországi kiadója, a Révai már 1935-ben megjelentette a *Magyar irodalomtörténet* második, átdolgozott kiadását, s 1943-ig összesen négy kiadást,

23 000 példányban (*Magyar könyvészet. 1921–1944. VII. 32–33.*)

Egyébként érdemes lenne az első két kiadás szövegét összevetni, hogy vajon mit fogadott meg Szerb Antal a lektorok észrevételeiből (mert hogy dolgozott a szövegen, azt egy Molter Károlynak írott későbbi levelében árulja el. A levél kelte: 1934. december 22. Közölte Marosi Ildikó: *Molter Károly levelezése. III. 156–157.*)

Az előbb már említettük, hogy Szerb Antal – minden bizonnyal a Helikon meghívásának eleget téve – részt vett a nyolcadik marosvécsi íróösszejövetelen. Egy 1933. május 17-én kelt levelében (*Molter Károly levelezése. III. Argumentum – Polis, 2006. 636.*) már jelzi ezt a szándékát, s július első napjaiban útra is kel. A levél Marosi Ildikó által összeállított jegyzeteiből ismerjük ennek az erdélyi útnak a részleteit: ő idéz egy feltehetően Tabéry Géza tollából származó aláíratlan riportot (*Marosvécs irodalmi napjai és árvízkatasztrófiája. Nagyvárada, 1933. júl. 14.*), ez örökítette meg a vendégek, köztük Szerb Antal kalandos átkelését egy csónakkal a váratlan felhőszakadástól megáradt Maroson, amely elvágtá az összeköttetést a vécsi állomás és a kastély között. Az átkelés, amelynek során ha a meghívottak nem is, de Szerb Antalnak a készülő könyv kéziratát is tartalmazó csomagja veszélybe került, végül szerencsésen sikerült, mert a vécsi napokról később megjelent egyik beszámolóban ezt olvassuk: „Az erdélyi írók találkozáján, mint vendég, megjelent Szerb Antal, aki a múlt évben az Erdélyi Helikon magyar irodalomtörténet megírására kitűzött 100 ezer lejes pályázatának első részét megnyerte, és megbízást kapott az egész mű megírására, amiből e találkozón részleteket mutatott be.” (*Erdélyi Helikon, 1933. augusztus-szeptember.*)

A *Magyar irodalomtörténet* két lektorával, Makkai Sándorral és Molter Károllyal Szerb Antal kapcsolata a későbbiekben sem szakadt meg. Elnöki minőségében Molter Szerb Antal meghívja az Irodalomtudományi Társaságba (levelét lásd *Molter Károly levelezése. III. 634.*), s köztük „később igen meleg baráti kapcsolat alakul ki” (Marosi Ildikó: uo. 361–362.). Valószínűleg Molternek

van szerepe abban is, hogy Sényi László, a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság főtítkára 1943-ban tervbe veszi Szerb Antal meghívását a KZsT egy későbbi előadóestjére (az erre vonatkozó utalást tartalmazó, Berde Máriának írott levelet szintén Marosi Ildikó közölte *A marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság levelesládája. Levelek, iratok, adatok. 1876–1948.* Kriterion, Buk., 1973. 285–286. lapjain).

Ami pedig Makkait illeti, egy évekkel későbbi Szerb Antal-levelelől tudjuk, hogy amikor a zsidótörvények miatt állása veszélybe került, az akkor már debreceni egyetemi professzor Makkai közbenjárására sikerült a veszélyt elhárítani. „Méltóságos Uram – írja 1940. december 16-án – boldogan újságolom, hogy a közigazgatási bíróság kedvezően döntött ügyemben, és így tanári állásomat megtarthatom. Úgy gondolom, ezt a rám nézve oly mérhetetlenül fontos jó eredményt elsősorban neked köszönhetem...” (*A Helikon és az Erdélyi Szépmíves Céh levelesládája.* II. 250–251.)

A fasizmus magyarországi térhódításával Szerb Antal és a *Magyar irodalomtörténet* ellen is megindult a szélsőjobboldali támadás. Poszler György Szerb Antal-monográfiája bevezetőjében utal ezzel kapcsolatban néhány cikkre a *Cél*, az *Egyedül Vagyunk* és a *Mai Nap* című lapokból, valamint Palló Imre parlamenti interpellációjára. Az ügynek és a támadások elleni tiltakozásnak van erdélyi vonatkozása is: Kovács Györgynek a Szerb Antal elleni támadást is visszautasító válasza, amelyet – Marosi Ildikó közlésének folytatásaként – a válaszcikk keletkezésének körülményeit is felidézve, *Tíz év múlva* című visszaemlékezésében örökített meg. Kovács György előbb a *Székelly Szó* c. marosvásárhelyi napilap támadására válaszol, majd *Laikusok az irodalomban* című cikkében (*Az Újság*, 1943. febr. 5.) foglalkozik a jobboldali háttérrel rendelkező Magyar Irodalompartoló Társaság munkásságával, s ennek kapcsán teszi szövege – a cenzúra miatt burkoltan, de a körülményeket ismerők számára egyértelműen – azokat a támadásokat, amelyek az *Egyedül Vagyunkban* Jókai magánéletét szellőztetve, második felesége zsidó származása miatt

megjelentek. S ugyanitt tesz utalást „a legjobb magyar irodalomtörténet ellen indított ádáz küzdelem”-re, amelynek célja, hogy „...mentől magasabba emeljék a jelszavak és eszmék árjába fuldokló magyar középosztály tudatában a világnézeti szempontokat az irodalmi szempontok fölött.” (*Igaz Szó*, 1970/1. 124.) Szerb Antal – aki a *Székelly Szó*-beli támadásra írott válaszcikket ismerete, 1943. jan. 14-én kelt levelében köszöni meg Kovács Györgynek, hogy „kiállt védelmére”. (A levelet idézi Kovács György. I. h. 121), majd Marosi Ildikó is közli (*A Helikon és az Erdélyi Szépmíves Céh levelesládája.* II. 286–287.)

Poszler György könyvében foglalkozik a *Magyar irodalomtörténet* korabeli fogadtatásával is. Hivatkozásaiban ott szerepel az erdélyi sajtóban megjelent néhány kritikai ismertetés is, amelyek közül – a Makkaitól fentebb idézett kritikai észrevételek fényében – kettőből: a Molter Károlyéból (Invitis nubibus. *Pásztortűz* 1934. 367-368), és a Makkai Lászlóéból (Szerb Antal magyar irodalomtörténete. *Erdélyi Helikon* 1934. 744–748), szeretnénk néhány megállapítást kiemelni.

Molter Károly a *Pásztortűzben* a vezércikk helyén közölt írásában mintha Makkai kritikai észrevételeire válaszolna: Szerb Antal szemléletének európai horizontja mellett a transzilvanizmussal való rokonságát (sőt áttételesen a transzilván szellem európaiságát) emeli ki, „Kuncz Aladár Erdélybe futó európaiságá”-val állítva azt párhuzamba: „Bár gyötrelmes fegyelmünk, világnézetünk férfibánata, dicsekvésre se méltó hangfogónk érdekelhette s kényszerű dialektikánk, fajközi türelmünk rokonszenves lehetett előtte és a szenvedő magyarság lelki többletét jól megsejtette témáinkból és tennivalóinkból, odaát – mégis bizonyos már, hogy Szerb Antal bátor és magas ítélő módszere, új látása és bensőséges, nem a mi, előtte nem egészen ismert helyzetünkéből, hanem egyéni megsejtéséből, leleményéből és erudíciójából, azonkívül a kontinentális irodalomtörténetírás legjobb példáiból született.” És a másik vonás, amit fontosnak tart kiemelni: „Pátosz és politika nem erénye, nem is jött elénk a sokszor tájékozatlan anyaországi részvétellel. [...] Közben

megtisztelő mersze volt, hogy Erdély rendelkezése és önmaga törvénye szerint Európát beszélt magyarul és szociális tervet látott, ahol eddig csak történelemet szavalt a krónikás, a magyar lelkiismeret fejlődésében.” De a transzvilvanizmussal rokon lelkületet fedez fel benne azáltal is, hogy a magyar irodalom osztályok és korok szerint változásait végigkövetve, nem valamelyik ideológia kizárólagossága szerint ítél, hanem „gondolatra bízva a harcot gondolat ellen, az emberért. *Laissez passer*, hallgattassék meg minden meggyőződés...”

Makkai László – a nemsokára meginduló *Hitel* és a köréje tömörülő fiatalok szemléletét mintegy előlegezve – a forma és a magatartás újdonságát emeli ki első sorban: „...itt valaki – írja – a biztos dohosodás felé haladó magyar irodalomtörténet ablakait fiatalosan, talán meg sem gondolva minden következményét, kicsapta, s most az utcáról, az erdőkből s messzi országokból ellenállhatatlan sodrással özönlik be a friss levegő...” „Elcsukló tisztelet helyett lélekkereső emberközelség, meddő esztétizálás vagy adathalmozás helyett a személyes átélésben fogant, széles skálájú, íróniától lelkesedésig szárnyaló szépprózai hang...”. Fontosnak tartja, hogy „...szervesen bekapcsolja a magyarságot Európa szellemi életébe, nem mint idegen, határszéli, egzotikus irodalmat, melynek, mint ketreche zárt vadállatnak vagy láncon tartott házőrzőnek, néha-néha kis „hatás”- és „inspiráció”-koncot vetnek a többiek, hanem mint testvérirodalmát a latin-germán keresztyén kultúrközösségnek”. A továbbiakban pedig „turánizmus” és „idegen-bálványozás” között azoknak a fiataloknak a sorában látja a *Magyar irodalomtörténet* szerzőjét, akik „...legkiválóbbjaikban mindent megtesznek, hogy az egyensúly, az egészséges összhang létrejöhessen a két örök-magyar kétfelé húzó erő között”.

A többiek: Fülöp Ernő [Fejtő Ferenc] (*Korunk* 1934/12), Göbl [Gáldi] László (*Vasárnap* 1934. 362–364), Vita Zsigmond (*Erdélyi Fiatalok* 1934. 137–139), Reischel Artúr [Réthy Andor] (*Erdélyi Tudósító* 1934. 286–289) és Kéki Béla (uo. 1935. 107–110.) egy terjedelmesebb recepció-témájú tanulmány keretében kerülhetnek elemzésre.

Poszler György 1973-ban a következőkben jelölte ki Szerb Antal magyar irodalomtörténetének helyét a magyar irodalomtörténetírás mezőnyében: „Szerb szintézise... egyrészt csúcspontját és végső kiteljesedését jelenti annak a fejlődési vonalnak, amely Riedl hagyományaiból kiindulva, Ignotus és Babits ihletése nyomán, Schöpflin és Benedek szintéziskísérleteiben a *Nyugat* törekvéseinek irodalomtörténeti igazolását adja, másrészt pedig Szekfű történet szemlélete mellett jelentős szerepet játszik a népies ellenkonceptió megszületésének kiprovokálásában. Ugyanakkor Horváth, Benedek, Farkas és Féja mellett azok közé tartozik, akik teljes szintézist adnak... Szellemtörténeti beállítottsága csak Thienemannnal rokonítható, de a Minerva németes beállítottságú fő teoretikusától elválasztja törekvéseinek és szellemének latinítása... Sajátos színfolt a korabeli irodalomtörténetírásban a konzervatív tudományos hagyományokkal tudatosan szembeeszegülő lázadó attitűdje is. A tudományos megalapozottságra való törekvésnek, a szubjektív lírai fűtöttségnek és az egész művet beragyogó humánumnak a megejtő egysege pedig szintézisét művészi ihletettséggű esszéista remekléssé [...] teszi.” (Poszler György: *Sz. A.* 240–241).

Ez a megállapítása közel negyven év után is érvényes.

Dávid Gyula